

Η Πορεία της Ελληνικής Οικονομίας

Ομιλία του Υπουργού Οικονομικών Γκίκα Χαρδούβελη

Winter 2014 Conference of the Multinational Finance Society

“Global Financial and Economic Crisis: Challenges and Prospects»

14 Δεκεμβρίου 2014, Αθήνα

Κυρίες και κύριοι,

Σήμερα θα μιλήσω πιο ελεύθερα και τεκμηριωμένα, με δεδομένο ότι το ακροατήριο αποτελείται από επιστήμονες. Θα προσπαθήσω να σας δώσω μια εικόνα για το που βρίσκεται η ελληνική οικονομία και προς τα που πηγαίνει ή έχει τη δυνατότητα να πάει.

Το σημερινό διεθνές συνέδριο με τίτλο: Global Financial and Economic Crisis: Challenges and Prospects, πραγματοποιείται επτά χρόνια μετά την εκδήλωση της κρίσης του 2007. Όμως, ακόμα εδώ στην Ελλάδα δεν έχουμε αφήσει την κρίση πίσω μας. Μάλιστα, επιστρέψαμε για δεύτερη φορά στο επίκεντρο της κρίσης. Έτσι, το συνέδριο σας πραγματοποιείται σε κατάλληλο χώρο και κατάλληλη στιγμή.

Κατανοώ ότι πολλά από θέματα που θα παρουσιαστούν στο συνέδριο επικεντρώνονται στην ανάλυση της διεθνούς κρίσης, σε ζητήματα τραπεζικής οικονομικής, χρηματοοικονομικών αγορών ή και εταιρικής διακυβέρνησης. Όλα αυτά τα θέματα είναι άξια ενδιαφέροντος και έχουν συνάφεια με τις εξελίξεις της επικαιρότητας. Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των μελετών που θα παρουσιαστούν σήμερα έχουν συγγραφεί από Έλληνες επιστήμονες είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό για την ποιότητα και το έργο της ακαδημαϊκής έρευνας στη χώρα μας.

Η επικαιρότητα την προηγούμενη εβδομάδα όχι μόνο έφερε την Ελλάδα στο κέντρο του ενδιαφέροντος των διεθνών μέσων μαζικής ενημέρωσης αλλά προκάλεσε πάλι έντονες συζητήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα ερωτηματικά για την πορεία της χώρας μας επανήλθαν στο προσκήνιο. Η μεταβλητότητα στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών αυξήθηκε. Τα περιθώρια επιτοκίου των ελληνικών ομολόγων έναντι των αντίστοιχων γερμανικών τίτλων ακολούθησαν έντονη αυξητική πορεία. Υπενθυμίζω ότι τα συγκεκριμένα περιθώρια επιτοκίου αποτελούν και ένα μέτρο ένδειξης του ύψους του πιστωτικού κινδύνου της χώρας και της πιθανότητας εξόδου από την Ευρωζώνη.

Η αύξηση του περιθωρίου επιτοκίου του 3-ετούς ομολόγου του Ελληνικού Δημοσίου ήταν τόσο μεγάλη, που ουσιαστικά οδήγησε στην αντιστροφή της κλίσης της καμπύλης

των επιτοκίων. Η συγκεκριμένη εξέλιξη μου θύμισε την ερευνητική εργασία μου, πριν από 25 χρόνια, σχετικά με την αντιστροφή της καμπύλης των επιτοκίων και την προβλεπτική της ικανότητα για μειωμένη οικονομική δραστηριότητα στο μέλλον. Έχει όμως διαφορετικό χαρακτήρα. Σήμερα η κατάσταση στις ελληνικές αγορές είναι πολύ διαφορετική από τις εξελίξεις σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία, όπως οι Η.Π.Α., ή και τις εξελίξεις πριν από τρία χρόνια στην Ελλάδα. Η καμπύλη επιτοκίων και η αρνητική της κλίση έχει διαφορετικό πληροφοριακό περιεχόμενο. Η μεγαλύτερη αύξηση των βραχυχρόνιων επιτοκίων από την αύξηση των μακροχρόνιων επιτοκίων αντικατοπτρίζει περισσότερο την προφανή έλλειψη ρευστότητας – φαινόμενο ανάλογο με αυτά που διαπραγματεύονται κάποια από τα επιστημονικά άρθρα που θα παρουσιαστούν στο σημερινό συνέδριο. Αυτό το φαινόμενο δεν υπήρχε τόσο έντονα πριν τρία χρόνια και δεν υπάρχει σε ανεπτυγμένες αγορές.

Σήμερα ακόμα και αν μόνον ένας μεγάλος επενδυτής αποφασίσει να ρευστοποιήσει τις θέσεις του στα ελληνικά ομόλογα, ακόμη και για λόγους που δεν σχετίζονται με την ελληνική οικονομία, όπως π.χ. η διαφοροποίηση του χαρτοφυλακίου του, θα υπάρξει άμεση επίπτωση στα ελληνικά περιθώρια επιτοκίου διότι δεν θα βρεί εύκολα αγοραστές. Τα μόνα εμπορεύσιμα ομόλογα είναι κυρίως τα τριετή και αυτά υπόκεινται την υποτιμητική πίεση. Έχουμε μια πάρα πολύ ρηχή αγορά. Αυτή τη στιγμή, για παράδειγμα, υπάρχουν στην ελεύθερη αγορά περίπου 40 δις ελληνικά ομόλογα, τα οποία είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος πριν το PSI του 2011 ήταν μεγαλύτερο των 200 δις. Συνεπώς η ρευστότητα είναι περιορισμένη. Έτσι, δεν θεωρώ την πρόσφατη αύξηση των περιθωρίων έναντι των γερμανικών ως σοβαρό λόγο ανησυχίας διότι η αύξηση μπορεί γρήγορα να αντιστραφεί εφόσον το καλό σενάριο για τις πολιτικές εξελίξεις ευδοκιμήσει και η οικονομία συνεχίσει την αναπτυξιακή της τροχιά.

Κυρίες και κύριοι, Αγαπητοί συνάδελφοι ακαδημαϊκοί επιστήμονες,

Η Ελλάδα σήμερα έχει ολοκληρώσει μια επική προσπάθεια χάρη στις θυσίες του ελληνικού λαού τα τελευταία πέντε χρόνια. Πλέον μπορούμε να επικαλούμαστε τα σημαντικά επιτεύγματα αυτής της περιόδου και να τα αναδεικνύουμε στην προσπάθεια επανόδου της χώρας σε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Μια βασική επιτυχία – που κατά ένα μέρος οφείλεται και στον προκάτοχο μου στο Υπουργείο των Οικονομικών που κάθεται εδώ δίπλα μου – είναι η δημοσιονομική σύγκλιση που επιτεύχθηκε τα τελευταία χρόνια. Μπορείτε να συγκρίνετε το επίτευγμα της Ελλάδας σε ότι αφορά τη δημοσιονομική σύγκλιση με την αντίστοιχη επίδοση

οποιασδήποτε άλλης χώρας. Θα διαπιστώσετε ότι η Ελλάδα είναι η εξαίρεση. Πίσω στο 2009 το δημοσιονομικό μας έλλειμμα ήταν στο -15,8% του ΑΕΠ. Ήδη για το 2015 προβλέπουμε ότι το δημοσιονομικό ισοζύγιο θα είναι μηδενικό. Εμείς και η Γερμανία θα είμαστε οι μοναδικές χώρες στην Ευρώπη ή και στον ανεπτυγμένο κόσμο, που αναμένεται να επιτύχουμε κάτι τέτοιο για το 2015.

Προσέξτε ότι το μηδενικό έλλειμμα που μόλις ανέφερα δεν αφορά το πρωτογενές ισοζύγιο αλλά το συνολικό δημοσιονομικό ισοζύγιο. Δε θα πρέπει να παραβλέψουμε εδώ ότι για το 2015 προβλέπεται πρωτογενές πλεόνασμα κοντά στο 3,0% του ΑΕΠ. Αυτός είναι ο στόχος μας. Με άλλα λόγια, το κόστος της εξυπηρέτησης των τόκων ανέρχεται περίπου σε 3,0% του ΑΕΠ, σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι ήταν πριν από μερικά χρόνια.

Και αυτό είναι πάντα που επισημαίνω σε αυτούς που υποστηρίζουν ότι το βάρος του δημόσιου χρέους είναι δυσβάστακτο για τις επόμενες γενεές. Γνωρίζετε ότι συνήθως αναφέρονται στο ύψος της ονομαστικής του αξίας (περίπου €315 δις), που είναι 177% του ΑΕΠ το 2014. Υποστηρίζουν ότι το χρέος σε αυτό το επίπεδο είναι ένα σημαντικό πρόβλημα και ότι ο ιδιωτικός τομέας δεν μπορεί να λειτουργήσει ομαλά με το δημόσιο χρέος σε αυτά τα επίπεδα. Όλοι προεξοφλούν ότι κάποια στιγμή, όπως γνωρίζουμε καλά στα οικονομικά, αυτό το χρέος θα πρέπει να εξοφληθεί. Και ο μόνος τρόπος για να εξοφληθεί είναι η φορολογία. Συνεπώς γιατί ο Έλληνας πολίτης να κάνει μια ιδιωτική επένδυση σήμερα όταν γνωρίζει ότι πρόκειται να φορολογηθεί στο μέλλον ώστε να αποπληρωθεί το δημόσιο χρέος; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι σχετικά εύκολη.

Ο λόγος ονομαστικής αξίας του χρέους προς το ΑΕΠ, με τον τρόπο που έχει κατασκευαστεί για να δίνει τη δυνατότητα σύγκρισης του δημόσιου χρέους μεταξύ των διαφορετικών χωρών, παρουσιάζει δύο σημαντικά μειονεκτήματα σε ότι αφορά την Ελλάδα, γεγονός που τον καθιστά παραπλανητικό:

1. Η πρώτη παραπλάνηση έχει να κάνει με το γεγονός ότι η περίοδος ωρίμανσης του χρέους είναι τεράστια. Η μέση περίοδος αποπληρωμής του χρέους, ή η διάρκεια (duration) όπως το ονομάζουμε στα χρηματοοικονομικά, ήταν περίπου στα έξι χρόνια πριν το 2012. Τώρα είναι περίπου στα 17 χρόνια. Αυτή είναι μια πάρα πολύ σημαντική παράμετρος που αλλάζει την εικόνα του ελληνικού χρέους. Η πρώτη χρεολυτική δόση, στα ομόλογα που εκδόθηκαν μετά το PSI του 2012, είναι προγραμματισμένη για το 2022 και θα αποπληρώνουμε δόσεις ακόμη και μετά το 2042. Όταν απλώς εξετάζεις την ονομαστική αξία του χρέους δεν λαμβάνεις υπόψη σου παράγοντες όπως ο χρονισμός της αποπληρωμής. Όμως, όπως όλοι γνωρίζουμε

όσο μεγαλύτερη είναι η περίοδος αποπληρωμής ενός δανείου τόσο μικρότερη είναι η αξία του σήμερα. Αν έπρεπε να υπολογίσουμε την καθαρή παρούσα αξία του χρέους, θα έπρεπε να λάβουμε υπόψη μας ότι αυτή θα ήταν πάρα πολύ μικρή εξαιτίας της προεξόφλησης πληρωμών για μια μεγάλη μελλοντική χρονική περίοδο.

2. Η δεύτερη παραπλάνηση που κάνει διαφορετική την περίπτωση του ελληνικού χρέους έχει να κάνει κυρίως με τα επιτόκια. Τα επιτόκια είναι πολύ χαμηλά σήμερα. Αυτό οφείλεται κυρίως στους εταίρους μας στην Ευρωζώνη που επέτρεψαν την εκταμίευση αυτών των σημαντικών ποσών με τόσο χαμηλά επιτόκια. Τόσο στα διμερή δάνεια που μας χορηγήθηκαν στα πλαίσια του 1^{ου} Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής από το 2010 μέχρι το τέλος του 2011 όσο και στα δάνεια του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM) από τις αρχές του 2012 μέχρι σήμερα. Το βασικό σημείο στο οποίο θα πρέπει να επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας για τα επιτόκια είναι ότι αυτά είναι κυμαινόμενα και όχι σταθερά. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό λόγο ανησυχίας. Αν πρέπει να κάνουμε κάτι για το δημόσιο χρέος άμεσα – με δεδομένη και την σχετική απαίτηση τόσο από βουλευτές, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αλλά και από τον απλό κόσμο – το πρώτο που θα πρέπει να προσπαθήσουμε έχει να κάνει με την μετατροπή των κυμαινόμενων επιτοκίων σε σταθερά σήμερα, σε μια εποχή αυξημένης ρευστότητας στις διεθνείς αγορές. Γιατί μπορεί να μην υπάρχει ρευστότητα στην αγορά του ελληνικού χρέους αλλά η ύπαρξη αυξημένης ρευστότητας σε παγκόσμιο επίπεδο σπρώχνει προς τα κάτω τα επιτόκια. Πρέπει να εκμεταλλευτούμε την συγκεκριμένη κατάσταση για να επιτύχουμε την μετατροπή των κυμαινόμενων επιτοκίων σε σταθερά προς όφελος μας τουλάχιστον για κάποιο μέρος του χρέους μας. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως διδάσκουμε τους φοιτητές μας για τα οφέλη της διαφοροποίησης. Η εξασφάλιση σταθερών επιτοκίων για ένα μέρος του χρέους μας είναι και αυτή μια μορφή διαφοροποίησης.

Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις του ελληνικού δημόσιου χρέους, δυστυχώς, δεν φαίνεται να έχουν γίνει απολύτως κατανοητές από όλους στην Ελλάδα. Έτσι, για παράδειγμα, η αξιωματική Αντιπολίτευση δίνει μεγάλη έμφαση στο ύψος του ονομαστικού χρέους και ζητά απομείωσή του, ξεχνώντας ότι το δημόσιο χρέος δεν αποτελεί τροχοπέδη για την ανάπτυξη της χώρας τουλάχιστον στα 7 επόμενα χρόνια και ξεχνώντας, περιέργως, ότι δανειστές μας είναι πάλι πολίτες, οι πολίτες των υπόλοιπων χωρών της Ευρωζώνης. Σε πολιτικό επίπεδο, η όποια διαπραγματεύση με τους εταίρους και δανειστές μας, πέραν των όσων ανέφερα παραπάνω, θα έπρεπε να έχει ως πρώτη προτεραιότητα τη μείωση των στόχων για τα μελλοντικά, από το 2016 και μετά, πρωτογενή πλεονάσματα, και όχι την απομείωση του ονομαστικού χρέους.

Το όποιο πολιτικό κεφάλαιο έχουμε ως χώρα θα πρέπει να διοχετευτεί σε ρεαλιστικούς στόχους, οι οποίοι ωφελούν την ελληνική οικονομία. Ένας κύριος τέτοιος στόχος είναι το ύψος του πρωτογενούς πλεονάσματος και δεν είναι το ύψος του ονομαστικού χρέους. Και, φυσικά, η όποια διαπραγμάτευση για τα πρωτογενή πλεονάσματα, θα πρέπει να γίνει σιωπηλά, χωρίς τυμπανοκρουσίες και με πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση. Θα απαιτήσει χρόνο. Θα απαιτήσει σοβαρότητα και υπευθυνότητα από τους κυβερνώντες. Θα απαιτήσει αξιοπιστία και στο μέτωπο των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, το οποίο είναι πολύ σημαντικό και αναλύω στη συνέχεια.

Κυρίες και κύριοι,

Αφιέρωσα ήδη σημαντικό μέρος της ομιλίας μου στο ζήτημα του χρέους αλλά και αυτό είναι μέρος της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας. Βλέπετε ότι η κυβέρνηση έχει κάνει μια πάρα πολύ σημαντική προσπάθεια για να βελτιώσει και την κατάσταση του Προϋπολογισμού. Αυτό δεν είναι εύκολο. Είναι εύκολο να βλέπεις τα νούμερα και να σχεδιάζεις μειώσεις στο χαρτί. Στην πράξη, όμως, είναι δύσκολο να αποφασίζεις και να εφαρμόζεις τις περικοπές που συνεπάγονται οι συγκεκριμένες μειώσεις.

Από την άλλη πλευρά, είναι ίσως ευκολότερο να λαμβάνεις αποφάσεις σχετικά με την δημοσιονομική ολοκλήρωση παρά για την εφαρμογή του προγράμματος διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Είναι δύσκολη η εφαρμογή των τελευταίων γιατί χρειάζεται επιμονή στη λεπτομέρεια, ενώ υπάρχουν και ομάδες ειδικών συμφερόντων που προσπαθούν να τις ακυρώσουν. Και συνήθως αυτές οι ομάδες έχουν σημαντικές διασυνδέσεις με το πολιτικό κατεστημένο, το γραφειοκρατικό κατεστημένο, κλπ.

Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις είναι πιο δύσκολο να επιτευχθούν σε σχέση με τον αντίστοιχο στόχο της δημοσιονομικής σύγκλισης. Μέχρι σήμερα όμως δεν ασκήθηκε σημαντική πίεση για την ολοκλήρωσή τους. Το μεγάλο μας διαπραγματευτικό χαρτί στις επαφές μας με την Τρόικα σήμερα είναι η δημοσιονομική σύγκλιση. Όμως, δεν μπορούμε πλέον να περιοριζόμαστε μόνο στη σύγκλιση αυτή. Δεν είναι αρκετό το γεγονός ότι η κυβέρνηση έχει ξανά τον έλεγχο των πράξεων της και δεν ξοδεύει περισσότερα από τα έσοδα της. Για να εξασφαλίσουμε ότι η χώρα θα επανέλθει σε διατηρήσιμους ρυθμούς ανάπτυξης είναι απαραίτητο να εφαρμόσουμε και το πλήρες πρόγραμμα των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Την ανάγκη των μεταρρυθμίσεων έχουν αντιληφθεί όλες οι χώρες της Ευρωζώνης. Η μόνιμη επωδός των συναδέλφων στο Eurogroup – τους τελευταίους επτά μήνες που ήμουν και εγώ εκεί – ειλικρινά είναι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Οι συνάδελφοί

μου στο Eurogroup έχουν δίκιο στο να τονίζουν το συγκεκριμένο ζήτημα. Και εγώ την ίδια στάση με αυτούς έχω όταν απευθύνομαι σε ελληνικό κοινό, τους επισημαίνω την ανάγκη εφαρμογής των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων όπως αντίστοιχα μου το επισημαίνουν εμένα στο Eurogroup.

Όπως όλοι γνωρίζετε, η Ευρωζώνη δημιουργήθηκε το 1999. Θυμάμαι ότι είχα συμμετάσχει ενεργά τότε στις διαδικασίες για την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ήμουν στην Τράπεζα της Ελλάδος τότε. Ανησυχούσαμε τότε για την Νομισματική Ένωση, τους κανόνες που θα έπρεπε να εφαρμοστούν, τη συμπεριφορά των Κεντρικών Τραπεζών, κτλ. Γνωρίζαμε ότι ήταν μια πολύ δύσκολη πρόκληση η εξασφάλιση του ότι οι 12 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συμμετέχουν σε μια κοινή νομισματική ένωση, όπου επιβάλλεται μια κοινή νομισματική πολιτική σε χώρες με διαφορετικές κυβερνήσεις και διαφορετικούς προϋπολογισμούς. Βέβαια και τότε δημιουργήθηκαν κάποιοι κανόνες ορθής δημοσιονομικής συμπεριφοράς αλλά δεν υπήρχε ένας κοινός προϋπολογισμός ανάλογος με αυτόν των ΗΠΑ. Ήταν πολύ δύσκολο να δομήσουμε την Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση εκ του μηδενός παρόλο τον ενθουσιασμό μας.

Τώρα, με τον ερχομό της διεθνούς κρίσης, όλοι αναγνώρισαν ότι χρειάζεται είτε απόλυτη δημοσιονομική πειθαρχία είτε ένας κοινός προϋπολογισμός. Το δεύτερο δεν το θέλει κανένας στην Ευρώπη. Όπως ήδη γνωρίζετε ο Ευρωπαϊκός Προϋπολογισμός (στην ευρύτερη ΕΕ και όχι μόνον στην Ευρωζώνη) είναι ίσος το πολύ με το 2% του ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κάθε χώρα επιθυμεί να κρατήσει εντός συνόρων της τον δικό της εθνικό προϋπολογισμό, τη δική της οικονομική πολιτική.

Έχουμε λοιπόν ένα σύνολο χωρών που έχουν κοινή νομισματική πολιτική. Ταυτόχρονα, έχουν ανοικτά σύνορα μεταξύ τους αλλά ακόμη δεν αποτελούν μια Βέλτιστη Νομισματική Ζώνη επειδή δεν έχουν κοινή δημοσιονομική πολιτική και δεν έχουν έναν ισχυρό κοινό προϋπολογισμό. Μετά τη διεθνή κρίση, η απόφαση για τη βελτίωση της συγκεκριμένης κατάστασης βασίστηκε στην πιστότερη εφαρμογή των δημοσιονομικών κανόνων. Η πρακτική που ακολουθήθηκε μετά από 2-3 χρόνια διαπραγματεύσεων οδήγησε στην υιοθέτηση αυστηρότερων δημοσιονομικών κανόνων, ένταξη τους στο Σύνταγμα της κάθε χώρας όπου αυτό επιτρέπεται, τραπεζική ενοποίηση, κλπ. και άλλες παρόμοιες πρακτικές.

Παρά την προσπάθεια των τελευταίων ετών, η νομισματική ένωση παραμένει, κατά τη γνώμη μου, ατελής. Χρειαζόμαστε κάτι περισσότερο. Χρειαζόμαστε βαθμούς ελευθερίας στη συμπεριφορά έκαστης οικονομίας, που να μην αποδυναμώνουν την νομισματική ένωση. Χρειαζόμαστε περισσότερη ευελιξία σε περίπτωση μιας

ασύμμετρης κρίσης στην ευρωπαϊκή οικονομία ώστε να υπάρχουν περιθώρια αντίδρασης μιας μεμονωμένης χώρας. Αν μια χώρα δεν μπορεί να αμυνθεί απέναντι στη συγκεκριμένη κρίση με τη χρήση της δημοσιονομικής πολιτικής, τότε είναι απαραίτητο να χρησιμοποιήσει κάποιο άλλο εργαλείο. Στην πράξη αυτό το εναλλακτικό εργαλείο είναι η ευελιξία της ίδιας της οικονομίας. Είναι αναγκαίο όλες οι οικονομίες των χωρών που απαρτίζουν τη νομισματική ένωση να γίνουν πιο ευέλικτες ώστε να αποκτήσουν κοινά χαρακτηριστικά. Οι ευέλικτες οικονομίες μπορούν, πιο εύκολα, να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις.

Γι' αυτό οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις είναι το κλειδί για την επιτυχημένη οικονομική πολιτική από εδώ και πέρα. Θα έπρεπε να είναι ήδη το κεντρικό σημείο της οικονομικής πολιτικής στην Ευρωζώνη εδώ και 15 χρόνια. Θυμάμαι τότε στην περίοδο που προετοιμαζόμασταν για την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση, ότι μιλούσα σε όλους τους συναδέλφους άλλων χωρών για τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Αναρωτιόμουν ήδη από τότε γιατί κανένας δεν ασχολείτο με τις μεταρρυθμίσεις. Τότε, δυστυχώς, οι περισσότεροι θεωρούσαν ότι η δική τους αισιόδοξη εκδοχή της νομισματικής ένωσης θα λειτουργήσει χωρίς προβλήματα.

Η κρίση όμως ήρθε και η επίδραση της ήταν αρνητική και ασύμμετρη μεταξύ των χωρών. Συνειδητοποιήσαμε ότι δεν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε τη δημοσιονομική πολιτική ως μέτρο αντίδρασης στην κρίση, κάτι που ευκολότερα γίνεται σε αυτοτελείς χώρες όπως οι Η.Π.Α ή το Ηνωμένο Βασίλειο. Όλοι άρχισαν να μιλούν πάλι για τη χρησιμότητα των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Έτσι το κρίσιμο ερώτημα από εδώ και πέρα είναι τι κάνουμε σε αυτή τη χώρα στον χώρο των μεταρρυθμίσεων. Θα καταφέρουμε να αναλάβουμε την ιδιοκτησία (ownership) του μεταρρυθμιστικού προγράμματος; Είναι αναγκαίο στην Ελλάδα να αναλάβουμε την ιδιοκτησία του προγράμματος όλοι, και όχι μόνο η κυβέρνηση. Αν η ιδιοκτησία δεν γίνει πραγματικότητα, ανεξάρτητα από το πόσο σκληρά θα προσπαθήσει μια κυβέρνηση, πάντα θα υπάρχει κάποια άλλη στο μέλλον που θα μπορέσει να ακυρώσει τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις σε χρόνο dt. Επί τη ευκαιρία, αναφέρω εδώ ότι η έννοια της ιδιοκτησίας ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος μελετήθηκε εκτεταμένα από έναν Έλληνα ερευνητή στο ΔΝΤ, κάποια χρόνια πριν από την εκδήλωση της κρίσης στην Ελλάδα.

Είναι πολύ εύκολο να σταματήσει ή και να αντιστραφεί μια μεταρρύθμιση. Πιστέψτε με, μέρος της δουλειάς μου στο Υπουργείο Οικονομικών είναι να προσπαθώ να εμποδίσω τις προσπάθειες άλλων να ακυρώσουν μεταρρυθμίσεις που ήδη εφαρμόσαμε μόλις πριν από μερικούς μήνες. Φανταστείτε λοιπόν αν ο πληθυσμός μιας

χώρας δεν υποστηρίζει την μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Μην ξεχνάτε ότι οι πολίτες είναι αυτοί που ψηφίζουν και εκλέγουν τους πολιτικούς. Με αυτή τη λογική λοιπόν, αν οι πολίτες δεν επιθυμούν την εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος, απλά δεν υπάρχει τρόπος για να αλλάξει πραγματικά η χώρα και να προχωρήσει μπροστά.

Το 2015 είναι κρίσιμο να συνεχιστεί η μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Θα είναι η πρώτη χρονιά κατά την οποία η οικονομία μας αναμένεται να επιτύχει έναν σημαντικά υψηλό ρυθμό ανάπτυξης, με το διαθέσιμο εισόδημα να αυξάνεται και την ανεργία να μειώνεται. Η βελτίωση του οικονομικού κλίματος έχει ήδη ξεκινήσει. Αναμένουμε ότι θα επιταχυνθεί τον επόμενο χρόνο.

Η βελτίωση του οικονομικού κλίματος σε συνδυασμό με την παράλληλη εφαρμογή των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων είναι πιθανό να πείσει τον πληθυσμό ότι οι μεταρρυθμίσεις είναι προς όφελος τους και, γενικότερα, της οικονομίας. Άλλωστε ένας από τους λόγους για τον οποίο καθυστερεί η ολοκλήρωση της εφαρμογής του προγράμματος των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, όπως πολύ καλά γνωρίζετε, είναι ότι οι μεταρρυθμίσεις έχουν σημαντικό κόστος βραχυπρόθεσμα και όφελος μόνο σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Το κόστος της μεταρρύθμισης είναι υπαρκτό και άμεσα αντιληπτό για τις συντεχνίες που σήμερα επωφελούνται από το σημερινό καθεστώς και δεν θέλουν να αλλάξει. Εκμεταλλεζόμενες λοιπόν το γενικότερο κλίμα δυσαρέσκειας αγωνίζονται για την ακύρωση των μεταρρυθμίσεων που τους θίγουν. Σε αυτό συνεπικουρούνται από μεγάλο αριθμό πολιτών, οι οποίοι έχουν επηρεαστεί αρνητικά από την κρίση και εσφαλμένα θεωρούν ότι γι αυτό φταίνε οι μεταρρυθμίσεις. Σε αντίθεση με το εμφανές τους κόστος, το όφελος από τις μεταρρυθμίσεις είναι δυσδιάκριτο από τον πολίτη.

Την προηγούμενη εβδομάδα στο Κοινοβούλιο, στην ομιλία μου πριν από την ψήφιση του Προϋπολογισμού 2015, για ακόμη μια φορά επικεντρώθηκα στην αναγκαιότητα των μεταρρυθμίσεων. Και ρώτησα την Αξιωματική Αντιπολίτευση – γιατί κάποια στιγμή μπορεί να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της χώρας – αν είναι διατεθειμένοι να συνεχίσουν την μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Αν θεωρούν ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες για το καλό της χώρας. Είναι αναγκαίο να είναι ειλικρινείς τουλάχιστον στην απάντηση τους σε αυτά τα ερωτήματα και να ξεφύγουν από το γενικότερο κλίμα των εύκολων υποσχέσεων που έχουν δημιουργήσει τον τελευταίο καιρό. Είναι εύκολο να υπόσχεται κάποιος αυξήσεις μισθών, δύσκολο να τις χρηματοδοτήσει και πολύ πιο δύσκολο να προχωρήσει τις μεταρρυθμίσεις.

Η χώρα μας υποφέρει – όχι μόνο σήμερα αλλά τις τελευταίες δεκαετίες από την πλευρά της παραγωγής, την πλευρά της προσφοράς. Το πρόβλημα της Ελλάδας σήμερα

δεν είναι τόσο Κεϋνσιανής μορφής, δηλαδή το παραδοσιακό πρόβλημα της δεκαετίας του 1930. Πράγματι μπορεί να υπάρχει και πρόβλημα από την πλευρά της ζήτησης αλλά το βασικό πρόβλημα προέρχεται από την πλευρά της προσφοράς. Και είναι εμφανές από το γεγονός ότι για πάρα πολλά χρόνια δεν είχαμε στην Ελλάδα Ξένες Άμεσες Επενδύσεις (Foreign Direct Investments, FDI, ΞΑΕ). Κανένας δεν ερχόταν για να επενδύσει. Ταυτόχρονα δεν είχαμε σημαντικές εξαγωγές ενώ την ίδια ώρα οι εισαγωγές μας εκτοξέυτηκαν, δηλαδή καταναλώναμε ξένα προϊόντα με δανεικά, χωρίς να παράγουμε αγαθά και υπηρεσίες που να μπορούμε να πωλούμε στους ξένους.

Αγνοήσαμε την πλευρά της προσφοράς. Αγνοήσαμε ακόμη και την αγροτική παραγωγή που χρησιμοποίησε τις επιδοτήσεις από την Κοινή Αγροτική Πολιτική για μη παραγωγικούς σκοπούς. Και όλοι ήταν ευχαριστημένοι, διέθεταν τα προϊόντα τους σε μια προστατευμένη μικρή αγορά όπου όλοι είχαν χρήματα. Τα χρήματα όμως ήταν δανεικά. Τώρα όμως αυτά τελείωσαν. Χρειάζεται να διορθώσουμε εμείς, μόνοι μας, την πλευρά της προσφοράς στην οικονομία μας.

Η διόρθωση της πλευράς της προσφοράς – που δεν μπορεί να γίνει από την μια μέρα στην άλλη – θα προκαλέσει και την αύξηση της ζήτησης επειδή θα αυξηθούν αργά αλλά σταθερά τα εισοδήματα. Πάλι επαναλαμβάνω ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει γρήγορα. Δεν υπάρχει κανένας τρόπος για να αυξηθεί η συνολική ζήτηση με το έτσι θέλω ή να δημιουργηθούν μόνον με την πολιτική βούληση 300 χιλιάδες θέσεις εργασίας. Στην αξιωματική Αντιπολίτευση φαίνεται να θεωρούν ότι η κρίση εκεί έξω στην πραγματική οικονομία είναι αποκλειστικό πρόβλημα ζήτησης και υποστηρίζουν τη δημιουργία 300 χιλιάδων νέων θέσεων εργασίας. Ποιος όμως θα χρηματοδοτήσει τις νέες θέσεις εργασίας; Αυτά τα κεφάλαια πρέπει να εξασφαλισθούν από κάπου. Δεν φαίνεται να έχουν αναλύσει σε βάθος τον τρόπο εξεύρεσης των πόρων ή το αντικείμενο προστιθέμενης αξίας που αυτές οι θέσεις εργασίας θα προσφέρουν.

Αντιμετωπίζουμε πρόβλημα κυρίως προσφοράς, που είναι μακροπρόθεσμο. Σίγουρα, όμως, υπάρχει και βραχυπρόθεσμο πρόβλημα ζήτησης. Κανείς δεν το αγνοεί. Οι κάτοικοι της χώρας βρίσκονται σε δύσκολη θέση αφού το εισόδημα τους δεν επαρκεί για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Η ζήτηση, όμως, δεν μπορεί να αυξηθεί με ανακοινώσεις προσλήψεων από το κράτος, χωρίς αντικείμενο και πόρους.

Κυρίες και κύριοι,

Πιθανόν να ρωτήσετε σε αυτό το σημείο, τι κάνουμε ως κυβέρνηση για να επαναφέρουμε τη χώρα σε βιώσιμο ρυθμό ανάπτυξης. Πρώτα από όλα διορθώνουμε το δημοσιονομικό πλαίσιο της χώρας. Και όταν αναφέρομαι στο δημοσιονομικό πλαίσιο της χώρας δεν αναφέρομαι στα νούμερα του ελλείμματος, που ανέφερα νωρίτερα. Αναφέρομαι κυρίως στις μεταρρυθμίσεις που εφαρμόζουμε και αφορούν κυρίως την φορολογική μεταρρύθμιση, την μεταρρύθμιση του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, την εφαρμογή του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων ώστε να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα της περιουσίας του δημοσίου, να μειωθεί το δημόσιο χρέος, κτλ.

Σταθεροποιήσαμε το τραπεζικό σύστημα της χώρας. Η πρόοδος που σημειώθηκε στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια είναι σημαντική. Η κρίση στο τραπεζικό σύστημα δεν ήρθε από το εξωτερικό. Η κρίση δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης. Τον βασικό ρόλο στην σύνδεση των δύο κρίσεων – δημοσιονομική και τραπεζική - είχε η εφαρμογή του PSI το 2012. Αυτό ήταν το τελειωτικό χτύπημα για το τραπεζικό σύστημα. Τότε ουσιαστικά οι τράπεζες έμειναν χωρίς κεφάλαια. Η κεφαλαιακή τους βάση καταστράφηκε.

Ο τραπεζικός τομέας είναι ένας από τους πιο εξωστρεφείς τομείς της ελληνικής οικονομίας. Ήταν από τους πρώτους τομείς που δημιούργησαν δίκτυα στις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ και στην Κύπρο. Ο τραπεζικός τομέας συνεπώς είναι ένα βασικό στοιχείο της οικονομίας μας μέσω της χρηματοδότησης που παρέχει. Και όπως όλοι γνωρίζετε οι οικονομίες της Ευρώπης είναι τραπεζο-κεντρικές. Αυτό είναι πιθανό να αλλάξει στο μέλλον κυρίως γιατί οι τράπεζες θα συνεχίσουν να κουβαλούν τα προβλήματα της τρέχουσας κρίσης και συνεπώς δε θα μπορέσουν να αυξήσουν σημαντικά τη χρηματοδότηση τους. Είναι πιο πιθανό η νέα χρηματοδότηση να προέλθει από νέα περισσότερο εξειδικευμένα πιστωτικά ιδρύματα όπως αυτά που λειτουργούν ήδη στην Ευρώπη. Η νέα τάση δε θα αργήσει να φτάσει και στην Ελλάδα.

Σήμερα οι τράπεζες είναι πλήρως ανακεφαλαιοποιημένες. Αυτό δεν σημαίνει αυτόματα την επίλυση όλων των προβλημάτων τους. Ας μην ξεχνάμε ότι οι τράπεζες έχουν να αντιμετωπίσουν και τα πολύ υψηλά μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Ένα τρίτο των δανείων τους έχει χορηγηθεί σε επιχειρήσεις που είτε δεν μπορούν σήμερα να τα εξυπηρετήσουν είτε καθυστερούν τις πληρωμές τους. Αυτό κάνει τις τράπεζες διστακτικές ως προς την χορήγηση νέων δανείων. Παρά τα προβλήματα, οι τέσσερις συστημικές τράπεζες – σας το υπενθυμίζω εδώ – κατάφεραν να ολοκληρώσουν με επιτυχία τον ποιοτικό έλεγχο και τα πρόσφατα stress tests της ΕΚΤ, καθώς και της ΕΒΑ παλαιότερα.

Οι τράπεζες σήμερα μπορούν να χρησιμοποιήσουν την γνώση που έχουν για τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις με προβλήματα αποληρωμής, για να επιδιώξουν συγχωνεύσεις και γενικότερα μεγάλο μέρος της επιχειρηματικής αναδιάρθρωσης που η συγκεκριμένη οικονομία χρειάζεται. Σε αυτό το σημείο θα καταδειχθεί η χρησιμότητα του τραπεζικού τομέα, δηλαδή στη μετατροπή του τεράστιου όγκου των μη εξυπηρετούμενων δανείων σε μια ευκαιρία για αναδιάρθρωση του ιδιωτικού τομέα της χώρας.

Γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ένα από τα βασικά προβλήματα της σημερινής οικονομίας της χώρας είναι, όπως όλοι γνωρίζετε, η ύπαρξη μεγάλου αριθμού πολύ μικρών επιχειρήσεων. Βασικός τους στόχος στο παρελθόν ήταν η εγχώρια αγορά. Δεν είχαν ασχοληθεί ποτέ με την δυνατότητα προώθησης των προϊόντων τους στην πολύ μεγαλύτερη αγορά του εξωτερικού. Αλλά για να μπορέσουν να κάνουν κάτι τέτοιο, θα πρέπει να αυξήσουν το μέγεθος τους και τις δυνατότητες τους. Χρειάζεται να αποκτήσουν το δικό τους λογιστήριο, να προσλάβουν ανθρώπους που καταλαβαίνουν από πωλήσεις, που μπορούν να μιλήσουν στο εξωτερικό και να ταξιδέψουν. Είναι αναγκαίο να αναδιοργανώσουν τις δραστηριότητες τους. Τέλος θα πρέπει να ξεπεράσουν την αντίληψη της επιβίωσης εις βάρος των δημοσίων εσόδων, αποφεύγοντας δηλαδή να πληρώσουν τους φόρους τους. Είναι αναγκαίο να δημιουργήσουν μια νέα εξωστρεφή αντίληψη για το «επιχειρείν». Είναι αναγκαία η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων και η αύξηση του μεγέθους τους.

Κυρίες και κύριοι,

Πέραν από τον χρηματοοικονομικό τομέα, ένας άλλος σημαντικός τομέας στη μεταρρυθμιστική μας προσπάθεια είναι η ισχυροποίηση των θεσμών στην αγορά εργασίας. Είναι ένα θέμα ευαίσθητο και σημαντικό. Τα περασμένα χρόνια δόθηκε προτεραιότητα στην απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, ενώ αντίθετα καθυστέρησαν οι μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών. Προσωπικά ήμουν αντίθετος στον χρονισμό αυτό της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων. Πολύ πριν ξεκινήσει η διεθνής κρίση του 2007, έγραφα για την σειρά με την οποία θα έπρεπε να εφαρμοστούν οι μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Σε ένα εκτενές άρθρο μου το 2007 έγραφα ότι η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα θα πρέπει να ξεκινήσει από την αγορά προϊόντων και υπηρεσιών και μετά να ακολουθήσουν οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας.

Η συλλογιστική πίσω από αυτή την πρόταση ήταν ότι οι μεταρρυθμίσεις στις αγορές προϊόντων δεν θα οδηγούσαν σε άμεση απώλεια εισοδήματος για μεγάλη μερίδα του

πληθυσμού, εν μέσω μάλιστα της κρίσης, όπως τελικά συνέβη με τις μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας. Επεμβαίνεις στην αγορά προϊόντων και μετά αφήνεις τον ιδιωτικό τομέα να έρθει σε ισορροπία. Και αφήνεις την μεταρρύθμιση στην αγορά εργασίας να ακολουθήσει. Και ας μην ξεχνάμε ότι η αγορά εργασίας στην Ελλάδα κινείται γύρω από το δίπολο δημόσιος τομέας – ιδιωτικός τομέας. Ο ιδιωτικός τομέας μάλιστα, μέχρι σήμερα εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας ελέγχου των κανόνων της εργατικής νομοθεσίας κατάφερε ουσιαστικά να λειτουργεί σε ένα περιβάλλον απόλυτης ευελιξίας.

Μετά ήρθε η Τρόικα. Θυμάμαι πολύ καλά πόσο πειστικοί ήταν οι εκπρόσωποι των δανειστών όταν ήμουν Σύμβουλος του Πρωθυπουργού Λουκά Παπαδήμου. Επέμεναν πρώτα στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, πιθανολογώ κυρίως επειδή ήταν εύκολη η πραγματοποίησή τους. Δεν νομίζω ότι εξυπηρετούσαν κάποιο συγκεκριμένο πρόγραμμα ή είχαν σκεφθεί την ορθή σειρά εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων στην χώρα. Απλά η μεταρρύθμιση στην αγορά εργασίας ήταν πιο εύκολη ως προς την εφαρμογή της. Στην πράξη έχεις να αντιμετωπίσεις μόνο μια αγορά εργασίας. Επεμβαίνεις και διορθώνεις τα λάθη και αυτό επηρεάζει όλους τους τομείς της οικονομίας. Από την άλλη πλευρά, αν επέλεγαν την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στην αγορά προϊόντων, θα έπρεπε να ασχοληθούν με την μεταρρύθμιση 500 ή ακόμη και 1000 επιμέρους αγορών και θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τις αντίστοιχες ομάδες συμφερόντων που θα εναντιώνονταν στην κάθε μεταρρύθμιση.

Κατά την άποψή μου, όμως, η επιλογή της μεταρρύθμισης στην αγορά εργασίας πριν από την αγορά προϊόντων ήταν μεταξύ των βασικών λόγων που οδήγησαν στην μεγάλη ύφεση που αντιμετωπίζουμε σήμερα. Επηρεάστηκαν με αυτό τον τρόπο τα εισοδήματα του πληθυσμού και η ύφεση έγινε πολύ μεγαλύτερη.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε σήμερα ότι οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας έχουν σχεδόν ολοκληρωθεί. Αυτό που απομένει είναι η ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων στην αγορά προϊόντων. Εργαζόμαστε σκληρά ώστε να προωθήσουμε την απελευθέρωση της εσωτερικής αγοράς, την διευκόλυνση του εξωτερικού εμπορίου, την μεταρρύθμιση των λεγόμενων «κλειστών» επαγγελματιών, την απελευθέρωση παροχής υπηρεσιών, την αναμόρφωση της αγοράς ενέργειας, των μεταφορών και της ναυτιλίας.

Έχουν γίνει πολλά – νομίζω γνωρίζετε την ιστορία των Εργαλειοθηκών (Tool-kits) του ΟΟΣΑ. Ζητήσαμε από τον ΟΟΣΑ να μας βοηθήσει για την μεταρρύθμιση της αγοράς προϊόντων. Ήδη ολοκληρώσαμε τον μεγαλύτερο μέρος από τις μεταρρυθμίσεις που

προέβλεπε η πρώτη μελέτη του ΟΟΣΑ. Τώρα συνεχίζουμε με την εφαρμογή των δράσεων που περιλαμβάνονται στη δεύτερη μελέτη. Θέλουμε να απελευθερώσουμε την αγορά προϊόντων. Είναι μια πολύ δύσκολη προσπάθεια. Πρέπει να ολοκληρωθεί παρ' όλες τις δυσκολίες. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, όπως είπα και προηγουμένως, υπάρχουν σημαντικές πιέσεις από ομάδες ειδικών συμφερόντων που συνήθως έχουν και πολιτικές διασυνδέσεις.

Κυρίες και κύριοι, Αγαπητοί συνάδελφοι καθηγητές,

Θέλω να σας δώσω κάποια στοιχεία για να κατανοήσετε την πρόοδο που έχουμε κάνει μέχρι στιγμής όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις. Άλλωστε είσαστε ακαδημαϊκοί και προτιμάτε πάντα τα νούμερα. Το 2014 λοιπόν, βελτιωθήκαμε κατά 10 θέσεις στον Δείκτη του World Economic Forum. Ο συγκεκριμένος δείκτης υπολογίζεται στην Ελβετία, αν δεν κάνω λάθος, και περιλαμβάνει μια σειρά από μακροοικονομικούς και μικροοικονομικούς δείκτες. Οι επιδόσεις μας δεν είναι πολύ καλές κυρίως γιατί η μακροοικονομική κατάσταση της χώρας δεν εξελίχθηκε καθόλου καλά τα τελευταία πέντε χρόνια. Παρ' όλα αυτά βελτιωνόμαστε. Ήμασταν στην 91^η θέση το 2013 και στην 81^η το 2014. Αν σταθεροποιηθεί η μακροοικονομική κατάσταση, τότε θεωρώ ότι η κατάταξη μας θα βελτιωθεί ακόμα περισσότερο.

Ένας άλλος δείκτης ανταγωνιστικότητας, που εμπιστεύομαι περισσότερο, είναι ο δείκτης Doing Business της Παγκόσμιας Τράπεζας. Προτιμώ τον συγκεκριμένο δείκτη επειδή δεν εξαρτάται από υποκειμενικά στοιχεία. Σύμφωνα με το δείκτη Doing Business, βελτιωνόμαστε. Το 2009 ήμασταν η 100η χώρα στην παγκόσμια κατάταξη. Σήμερα έχουμε βελτιωθεί και είμαστε στην 61η θέση. Δεν έχω μαζί μου τα νούμερα αλλά αν θυμάμαι καλά ο μέσος όρος των χωρών του ΟΟΣΑ στην συγκεκριμένη κατάταξη είναι στο 25. Εμείς είμαστε ακόμη στο 61. Αν συνεχίσουμε την μεταρρυθμιστική μας προσπάθεια, σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα, θα φτάσουμε τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ ή ακόμη και τον αντίστοιχο μέσο όρο των χωρών της Ευρωζώνης που είναι ακόμη μικρότερος, στο 17. Έχουμε αρκετό δρόμο μπροστά μας, αλλά βελτιωνόμαστε.

Ένας ενδιαφέρων τρίτος δείκτης είναι αυτός του ΟΟΣΑ, που περιγράφει την ανταπόκριση μιας χώρας όσον αφορά την εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων για την βελτίωση της οικονομίας. Σύμφωνα με το σχετικό δείκτη, είμαστε στην πρώτη θέση μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ τα τελευταία χρόνια, κάνουμε δηλαδή τις περισσότερες νέες μεταρρυθμίσεις κάθε χρόνο. Και βελτιωνόμαστε χρόνο με το χρόνο σε απόλυτα μεγέθη. Βέβαια αυτό δείχνει και το γεγονός ότι ξεκινήσαμε από μια πολύ

χαμηλή βάση, αφού σωρευτικά οι μεταρρυθμίσεις ήταν στο παρελθόν λίγες και η ανάγκη νέων μεταρρυθμίσεων μεγάλη. Σε κάθε περίπτωση όμως, και αυτή η κατάσταση δείχνει ότι η πρόοδος μας είναι σημαντική.

Πολλοί εστιάζουν την προσοχή τους σε δείκτες ανταγωνιστικότητας με βάση το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Γνωρίζω σε πολλούς από εσάς, ιδιαίτερα στους μακροοικονομολόγους, δεν τους αρέσει ο όρος «ανταγωνιστικότητα». Τον θεωρείτε ως λάθος-έννοια. Όμως, ο όρος χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους της αγοράς, επιχειρηματίες, καθώς και από πολιτικούς με επιρροή. Βάζοντας στην άκρη τους ενδοιασμούς σας, αν μετρήσετε την ανταγωνιστικότητα των μισθών στη δεκαετία μεταξύ 2000 και 2009, θα διαπιστώσετε ότι αυτή μειώθηκε σημαντικά, ιδιαίτερα σε σχέση με την Γερμανία. Όμως, μετά το 2010 αντιστράφηκε η προηγούμενη πορεία και έχουμε ήδη ανακάμψει στα επίπεδα του 1995. Σε όρους κόστους εργασίας λοιπόν πηγαίνουμε καλά. Όλοι μας εδώ το γνωρίζουμε, αφού οι μισθοί μας μειώθηκαν σημαντικά. Ειδικά εσείς οι πανεπιστημιακοί που εργάζεστε στην Ελλάδα το γνωρίζετε πολύ καλά.

Και αν πιστεύετε ότι αυτοί οι δείκτες επηρεάζουν τη δυνατότητα μας να διαθέσουμε τα προϊόντα μας στο εξωτερικό, τότε οι εξελίξεις στο εξωτερικό ισοζύγιο – που είναι ένας τέτοιος δείκτης – θα σας ικανοποιήσουν εξίσου. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, επιτέλους, το 2013 έγινε για πρώτη φορά θετικό. Δεν είχαμε ποτέ πλεόνασμα από τότε που ξεκινά η καταγραφή στοιχείων, δηλαδή το 1948.

Σίγουρα η πορεία του ισοζυγίου είναι μια θετική εξέλιξη. Δεν επετεύχθη όμως επειδή ξαφνικά γίναμε υπερ-ανταγωνιστικοί και αρχίσαμε να διαθέτουμε τα αγαθά και τις υπηρεσίες μας στο εξωτερικό. Το θετικό ισοζύγιο επιτεύχθηκε κυρίως λόγω της ύφεσης. Μειώθηκαν σημαντικά οι εισαγωγές επειδή μειώθηκαν σημαντικά τα εισοδήματα. Και οι εξαγωγές όμως αυξήθηκαν, κυρίως οι εξαγωγές υπηρεσιών. Οι εξαγωγές αγαθών από την άλλη δεν πήγαν και τόσο καλά. Ξέρω ότι ήδη υπάρχει έντονη κριτική για το συγκεκριμένο θέμα από ευρωπαίους οικονομολόγους. Μας συγκρίνουν με την Πορτογαλία και την Ισπανία και υποστηρίζουν ότι δεν έχουμε την ίδια ευχέρεια με αυτούς. Σε κάθε περίπτωση πιστεύω ότι δεν τα πάμε άσχημα. Νομίζω ότι αν προχωρήσουμε ακόμη περισσότερο την εφαρμογή των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων ώστε να επικεντρωθούμε και σε θέματα κόστους ενέργειας, κόστους διάθεσης προϊόντων, ερευνητικού περιεχομένου της προστιθέμενης αξίας που παράγεται, κλπ., τότε τα πράγματα θα πάνε ακόμη καλύτερα. Το μοναδιαίο κόστος εργασίας δεν αποτελεί μοναδικό παράγοντα δημιουργίας προστιθέμενης αξίας.

Δε θα αφιερώσω περισσότερο χρόνο στους δείκτες. Απλά νομίζω ότι σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να αναφερθώ στην κρισιμότητα του ρόλου των ΞΑΕ στην προσπάθεια μιας χώρας να ορθοποδήσει. Ήδη ανέφερα ότι το επίπεδο των ΞΑΕ ήταν προβληματικό ακόμη και πριν από την έναρξη της διεθνούς οικονομικής κρίσης και συνεπώς και της ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης. Δεν έχουμε μπροστά μας ένα νέο πρόβλημα. Ποτέ δεν καταφέραμε να προσελκύσουμε ΞΑΕ κυρίως εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας μας. Το πρόβλημα της γραφειοκρατίας ήταν πάντα τεράστιο. Το φορολογικό σύστημα πάντα ευμετάβλητο. Κανένας δεν ήξερε τι να περιμένει στη χώρα αν πτοηθεί τα χρήματά του. Η κατάσταση ήταν χαώδης. Δεν μπορούσαμε να εξασφαλίσουμε σταθερότητα σε κανέναν.

Τώρα η κατάσταση σε ότι αφορά της ΞΑΕ αλλάζει. Ήδη το 2013 το επίπεδο των ΞΑΕ ξεπέρασε το αντίστοιχο του 2007. Και νομίζω ότι την επόμενη περίοδο τα πράγματα θα πάνε ακόμη καλύτερα κυρίως εξαιτίας της αναμενόμενης βελτίωσης στον τομέα των ιδιωτικοποιήσεων. Και θα σας δώσω ένα παράδειγμα. Πριν δύο εβδομάδες καταφέραμε να βρούμε αγοραστή για τα περιφερειακά αεροδρόμια. Το συμφωνηθέν τίμημα ήταν στα €1,2 δις ενώ η αρχική αναμενόμενη τιμή μόλις στα €500 εκατ.

Οι αγοραστές ήδη ανακοίνωσαν ότι στα επόμενα τέσσερα χρόνια θα κάνουν συνολικές επενδύσεις ύψους €333 εκατ. Γιατί γίνεται αυτό; Το περιουσιακό στοιχείο αλλάζει χέρια και ταυτόχρονα ο αγοραστής είναι έτοιμος να πραγματοποιήσει επενδύσεις. Θεωρεί ότι οι επενδύσεις είναι απαραίτητες ώστε να βελτιωθεί η παραγωγικότητα και συνεπώς η κερδοφορία του περιουσιακού του στοιχείου. Τα αεροδρόμια προφανώς χρειάζονται ανακαίνιση και αναμόρφωση για να ανακάμψουν. Και οι νέοι αγοραστές θα το κάνουν και αυτό. Γενικότερα, χρειαζόμαστε τα κεφάλαια των ξένων γιατί δεν έχουμε ανάλογη δυνατότητα στην Ελλάδα. Δεν υπάρχουν εγχωρίως τα απαραίτητα κεφάλαια για επενδύσεις. Για αυτό η προσέλκυση ΞΑΕ είναι σημαντική.

Συγχρόνως ο χρηματοοικονομικός τομέας σταθεροποιείται. Ήδη το συζητήσαμε αυτό παραπάνω. Τα καλά νέα σε ότι αφορά τη χρηματοδότηση θα συνεχιστούν και στο μέλλον. Η κατανομή των κεφαλαίων από τα διαρθρωτικά ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης έγινε περισσότερο εμπροσθοβαρής σε σχέση με το παρελθόν. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ETE) – από την οποία είχα πολλά παράπονα την περίοδο της κυβέρνησης Παπαδήμου επειδή δεν ήταν διατεθειμένη να παράσχει χρηματοδότηση στην Ελλάδα εξαιτίας της έλλειψης ικανοποιητικών εγγυήσεων – έχει πλέον μια πιο ευνοϊκή θέση απέναντι μας. Πλέον η ETE έχει καλύτερη κεφαλαιακή βάση και η βοήθεια τους είναι σημαντική. Μας βοηθούν παρέχοντας χρηματοδότηση και εγγυήσεις τόσο για τις εξαγωγές μας όσο και για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) μας.

Κυρίες και κύριοι,

Έρχομαι τώρα στις προοπτικές για το 2015. Γνωρίζετε όλοι ότι η επίσημη πρόβλεψη είναι για πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης στο 2,9% του ΑΕΠ. Πολλοί αναλυτές πιστεύουν ήδη ότι δεν θα καταφέρουμε να φτάσουμε αυτόν το ρυθμό, αλλά κάτι λιγότερο. Βρίσκουν πιο εφικτό να επιτύχουμε ρυθμό ανάπτυξης κοντά στο 2,5% του ΑΕΠ το 2015. Πού βασίζεται ο συγκεκριμένος ρυθμός ανάπτυξης;

Πράγματι η κατανάλωση σταθεροποιήθηκε αλλά δεν θέλουμε η κατανάλωση να είναι η βασική συνιστώσα του ΑΕΠ από εδώ και πέρα. Μιας και είστε όλοι πανεπιστημιακοί, θα ήθελα φεύγοντας από εδώ να θυμάστε μια συγκεκριμένη λογιστική σχέση. Είναι αναγκαίο λοιπόν ο ρυθμός ανάπτυξης των επενδύσεων και των εξαγωγών να είναι υψηλότερος από τον αντίστοιχο της κατανάλωσης. Αυτό δεν συνέβαινε στο παρελθόν, η υπερκατανάλωση ήταν το βασικό παράδειγμα. Υπερκατανάλωση και υπερδανεισμός ήταν τα δύο βασικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας στο παρελθόν. Γι' αυτό και ο λόγος κατανάλωσης – προς – ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν πολύ υψηλότερος σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρωζώνη. Είναι πλέον απαραίτητο ο συγκεκριμένος λόγος να φτάσει στα ίδια επίπεδα με τους υπόλοιπους. Πως όμως θα καταφέρουμε τη συγκεκριμένη μείωση χωρίς να σπρώξουμε την οικονομία προς τα κάτω; Είναι αναγκαίο να συνεχίσει να αυξάνεται το απόλυτο μέγεθος της κατανάλωσης, αλλά με ρυθμό μικρότερο από τον αντίστοιχο των επενδύσεων και των εξαγωγών. Έτσι και ο λόγος κατανάλωσης προς το ΑΕΠ θα μειώνεται και η οικονομία θα αναπτύσσεται. Συνεπώς στο νέο ελληνικό υπόδειγμα ανάπτυξης λέμε να στις εξαγωγές, να στην αύξηση των επενδύσεων και να στη μείωση της υπερκατανάλωσης. Δηλαδή αύξηση της κατανάλωσης με μέτρο, με χαμηλούς ρυθμούς, μικρότερους των ρυθμών αύξηση της οικονομίας.

Οι επενδύσεις το 2015 αναμένεται να αυξηθούν κατά 11,7%. Αυτός είναι ο μαγικός αριθμός. Αν γίνει πραγματικότητα, τότε ανάλογα μεγάλος θα είναι και ο ρυθμός ανάπτυξης. Και εσείς ως πανεπιστημιακοί γνωρίζετε ότι οι επενδύσεις εξαρτώνται πάρα πολύ από το οικονομικό κλίμα. Άλλωστε, το κόστος κεφαλαίου είναι σχετικά χαμηλό σήμερα. Δεν αποτελεί το κυρίως πρόβλημα παρότι είναι υψηλότερο για τις ελληνικές επιχειρήσεις από επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε άλλες χώρες της Ευρωζώνης. Το οικονομικό κλίμα και το αν θα καταφέρουν να διαθέσουν τα προϊόντα τους και σε ποιους είναι τα βασικά ζητήματα για τους επενδυτές σήμερα. Ο ρόλος του οικονομικού κλίματος είναι κρίσιμος.

Χρειαζόμαστε λοιπόν την ενίσχυση των επενδύσεων. Ήδη έχουμε ενδείξεις όχι μόνο σταθεροποίησης των επενδύσεων αλλά και αύξησης τους. Και οι συγκεκριμένες ενδείξεις δεν αφορούν επενδύσεις σε κατασκευές κατοικιών αλλά κυρίως επενδύσεις σε μηχανήματα και μηχανολογικό εξοπλισμό. Γνωρίζετε φυσικά ότι ο λόγος επενδύσεων – προς – ΑΕΠ πίσω στο 1997 , ήταν περίπου 20,7%. Μετά από 10 χρόνια, το 2007, ήταν ήδη στο 25,7% του ΑΕΠ. Η διαφορά ήταν πάρα πολύ μεγάλη. Για μια ανεπτυγμένη οικονομία, όπως αυτή των ΗΠΑ, ο λόγος επενδύσεων προς ΑΕΠ είναι περίπου στο 13%. Σε εμάς εδώ ο συγκεκριμένος λόγος αυξήθηκε από το 21% στο 26%. Βέβαια μεγάλο μέρος του λόγου προερχόταν από επενδύσεις σε ακίνητη περιουσία και όπως γνωρίζετε, η συγκεκριμένη αγορά έχει καταρρεύσει.

Από το 2008 έως το 2013 ο λόγος επενδύσεων – προς – ΑΕΠ κατέρρευσε στην Ελλάδα εξαιτίας της ύφεσης. Κάθε χρόνο μειωνόταν κατά μέσο όρο περίπου 18%. Το 2013 έκλεισε με τον συγκεκριμένο λόγο στο 11,2% του ΑΕΠ, ακόμη χειρότερα και από τις ΗΠΑ, σαν να ήμασταν μια οικονομία χωρίς ανάγκη για επιπλέον επενδύσεις. Σαν να μη χρειαζόταν πλέον να διορθώσουμε την παραγωγική μας δυναμικότητα. Ο λόγος επενδύσεων – προς – ΑΕΠ το 2013, έφτασε στο χαμηλότερο σημείο του από το 1960. Αν ψάχνετε για ένα νούμερο που δείχνει την επίπτωση της παρούσας κρίσης στην Ελλάδα αυτό δεν είναι άλλο παρά ο λόγος επενδύσεων – προς – ΑΕΠ. Η κρίση έφερε τον ρυθμό αύξησης της παραγωγικής ικανότητας της οικονομίας σε επίπεδα που δεν είχαμε ξανασυναντήσει από το 1960. Είναι αναγκαίο να διορθώσουμε τον συγκεκριμένο λόγο. Και όπως σας είπα ήδη παραπάνω οι ΞΑΕ είναι ένας τρόπος για να γίνει αυτό μέσω π.χ. της προώθησης των ιδιωτικοποιήσεων, κτλ. Και φυσικά είναι απαραίτητη η σταθεροποίηση του οικονομικού αλλά και του πολιτικού περιβάλλοντος.

Αγαπητοί συνάδελφοι,

Νομίζω ότι ήδη έχω χρησιμοποιήσει μεγάλο μέρος του χρόνου μου. Επιτρέψτε μου να ολοκληρώσω λέγοντας ότι η επιλογή της κυβέρνησης να φέρει την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας στο τέλος του 2014, δύο μήνες νωρίτερα από το ανώτατο όριο που επιτρέπει το Σύνταγμα, είναι ένα βήμα προς την σωστή κατεύθυνση. Οδηγεί σε μείωση της πολιτικής αβεβαιότητας και αυτό είναι καλό για την οικονομία.

Με δεδομένη την επιτυχία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας αναμένουμε ότι τους πρώτους δύο μήνες του 2015 θα ολοκληρώσουμε με επιτυχία την παρούσα και τελευταία αξιολόγηση του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής. Ήδη στο Eurogroup της 8^{ης} Δεκεμβρίου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέφερε ότι η Ελλάδα έχει επιτύχει πολύ περισσότερα από ό,τι χρειάζεται για να κλείσει η αξιολόγηση, κάτι που

όμως δεν είναι δεκτό ακόμα από το ΔΝΤ και την ΕΚΤ. Θα μπορούσα να σας διηγηθώ πολλές ιστορίες σχετικά με τις διαπραγματεύσεις της παρούσας αξιολόγησης, οι οποίες είναι δύσκολες, παρατεταμένες, και γίνονται σιωπηλά, χωρίς τα φώτα της δημοσιότητας. Και είμαι σίγουρος ότι και ο τέως υπουργός Οικονομίας, που στέκεται δίπλα μου, έχει πολλές ακόμα να διηγηθεί. Ας μην επεκταθούμε όμως περισσότερο.

Στόχος μας να ολοκληρώσουμε σύντομα την παρούσα αξιολόγηση. Και μετά να προχωρήσουμε προς τη δημιουργία του νέου πλαισίου που θα προσδιορίζει από εδώ και πέρα τη σχέση μας με τους εταίρους της Ευρωζώνης. Γιατί όπως όλοι γνωρίζετε το 2^ο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής τελειώνει. Για ένα χρόνο μετά τη λήξη του Προγράμματος θα συνεχίσουμε τη σχέση μας με τους εταίρους μέσω της νέας προληπτικής γραμμής. Η νέα σχέση με τους εταίρους θα είναι η Πιστωτική Γραμμή με Ενισχυμένες Προϋποθέσεις (Enhanced Conditions Credit Line, ECCL). Η τελευταία ουσιαστικά θα περιλαμβάνει ένα απόθεμα κεφαλαίων, που θα μπορούμε να χρησιμοποιούμε μόνο στην περίπτωση που δεν μπορούμε να δανειστούμε απευθείας από τις διεθνείς αγορές. Μάλιστα θα υπάρξει και μια ανάλογη πιστωτική γραμμή με το ΔΝΤ. Η σχέση με τους δανειστές το 2015 θα είναι μια διαφορετική σχέση, λιγότερο περιοριστική από αυτή που συνηθίσαμε τα τελευταία χρόνια, χωρίς την επίσημη Τρόικα στο προσκήνιο και χωρίς εκτενή λεπτομέρεια των δράσεων της οικονομικής πολιτικής.

Από το 2016, η Ελλάδα αναμένεται να βρίσκεται οριστικά εκτός οποιασδήποτε δέσμευσης όσον αφορά την οικονομική της πολιτική και, φυσικά, να έχει πλήρη πρόσβαση στις αγορές. Από τα μέσα προς το τέλος του 2015 αναμένεται να μπορεί, για παράδειγμα, να εκδίδει 30-ετή ομόλογα σταθερού επιτοκίου και να αποπληρώνει, εφόσον το επιθυμεί, τα δανεικά του ΔΝΤ με ταχύτερο ρυθμό από τον προβλεπόμενο. Το κάνουν ήδη η Ιρλανδία και η Πορτογαλία και έτσι μπορούν να αδιαφορούν για τις εκθέσεις του ΔΝΤ σχετικά με τις πολιτικές τους. Η πρόσβαση στις αγορές με χαμηλό κόστος χρηματοδότησης είναι ο δείκτης απελευθέρωσης της χώρας από τους επίσημους δανειστές. Μόνον έτσι «σκίζονται» τα Μνημόνια, μια έκφραση αρεστή στην εκάστοτε ελληνική Αντιπολίτευση, αλλά κενής ουσιαστικού πολιτικού περιεχομένου όσο η χώρα δεν έχει πρόσβαση σε εναλλακτικούς και φτηνούς τρόπους χρηματοδότησης της.

Στην νέα περίοδο που θα αρχίσει, η Ελλάδα θα παραμείνει συνεπής όχι μόνο ως προς τη συνέχιση της δημοσιονομικής προσαρμογής αλλά και ως προς την συνέχιση της εφαρμογής του προγράμματος διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, για πολλές από τα οποίες μίλησα ήδη παραπάνω.

Το νέο σχέδιο μας για τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις βασίζεται σε τρεις άξονες. Οι τρεις άξονες είναι μέρος του μεταρρυθμιστικού μας προγράμματος που δεν έχουμε ακόμη παρουσιάσει επίσημα. Έχουμε ήδη όμως αναφερθεί σε συγκεκριμένα σημεία του πολλές φορές. Μάλιστα μια σύνοψη του μεταρρυθμιστικού προγράμματος έχει παρουσιαστεί στο Eurogroup στο παρελθόν.

Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου της ελληνικής οικονομίας. Όπως γνωρίζετε ως ακαδημαϊκοί, έχει πραγματοποιηθεί σημαντική έρευνα από την ακαδημαϊκή κοινότητα πάνω στη σχέση των οικονομικών επιδόσεων μιας χώρας και στην ποιότητα των θεσμών της. Και όταν συζητάμε για θεσμούς εννοούμε τον εκσυγχρονισμό της Δικαιοσύνης, την βελτίωση της αποτελεσματικότητας του δημοσίου τομέα καθώς και την αποτελεσματική λειτουργία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, τη διαφάνεια, καθώς και άλλες μεταρρυθμίσεις αυτής της μορφής.

Ο δεύτερος άξονας περιλαμβάνει την μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Εδώ περιλαμβάνεται η τριτοβάθμια εκπαίδευση, εκπρόσωποι της οποίας είστε και εσείς εδώ σήμερα, αλλά κυρίως η δευτεροβάθμια εκπαίδευση που εδώ και δεκαετίες συσσωρεύει προβλήματα. Ξεφεύγοντας λίγο από το θέμα σας επισημαίνω εδώ πως η ακαδημαϊκή κοινότητα ερευνά αν μόνο η μόρφωση είναι αρκετή για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μιας χώρας ή αν ο ρόλος και των υπόλοιπων θεσμών είναι σημαντικός. Υποστηρίζουν ότι οι μορφωμένοι άνθρωποι μπορούν να δημιουργήσουν και του κατάλληλους θεσμούς. Σε κάθε περίπτωση εμείς προσπαθούμε να βελτιώσουμε τόσο την εκπαίδευση όσο και τους υπόλοιπους θεσμούς.

Ο τρίτος και πιο πιεστικός άξονας περιλαμβάνει τις μεταρρυθμίσεις που αφορούν το επιχειρηματικό περιβάλλον, τη μείωση της γραφειοκρατίας, τη βελτίωση του ανταγωνισμού στην αγορά, την εξάλειψη των εμποδίων για τον ανταγωνισμό και την βελτίωση της αντι-μονοπωλιακής νομοθεσίας. Μόνο η εφαρμογή μεταρρυθμίσεων όπως αυτές θα προσελκύσει νέες επενδύσεις στη χώρα τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους επενδυτές. Μόνον έτσι θα προχωρήσει η χώρα μπροστά. Μόνον έτσι θα διορθωθεί και το έλλειμμα από την πλευρά της προσφοράς που ανέφερα νωρίτερα.

Οι παραπάνω άξονες πολιτικής είναι ευρέως αποδεκτοί από τους πολίτες και οδηγούν τη χώρα με τεκμηριωμένο και επιστημονικό τρόπο σε βιώσιμους ρυθμούς ανάπτυξης, αύξησης της απασχόλησης και του βιοτικού επιπέδου. Μετά από 7 χρόνια κρίσης και δυσκολιών, η ελληνική κοινωνία έχει ωριμάσει και κανένα πολιτικό ατύχημα δεν μπορεί να την λοξοδρομήσει. Είναι αισιόδοξος ότι θα τα καταφέρουμε.

Ευχαριστώ για τον χρόνο σας.